

A Comparison of the Concept of Violence and the Revolutionary Subject in the Thought of Marxism and Post-Marxism

Mohammadhasan Asadi*
Alireza Samiee Esfahani**
Ali Bagheri Dolatabadi***

The present study seeks to answer the key question: What changes and transformations have the concepts of violence and the revolutionary subject undergone in the transition from classical Marxist thought (Marx) to the post-Marxist current (Laclau and Mouffe)? The aim of this research is to answer this question and explain the theoretical evolution of violence and the revolutionary subject in these two intellectual currents. The importance of this issue lies in the fact that the theoretical representation of violence and the definition of the revolutionary subject shape the relationship between humanity, power, and social order, reflecting fundamental changes in the logic of struggle and political resistance. The necessity of the research arises from the fact that the transformation of the concept of violence and the representation of the revolutionary subject in the transition from classical Marxism to post-Marxism cannot be reduced to a simple shift from violence to reformism; rather, this transformation concerns deeper shifts in the degree to which the economy and politics influence the mode of action of the revolutionary subject, the emergence of plural political subjects, and

* M.A. in Political Science, Faculty of Humanities, Yasouj University, Yasuj, Iran.
mohammad.asadi9595@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7549-0118>

** Corresponding Author: Associate Professor, Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
a.samiee@ase.ui.ac.ir
<https://orcid.org/0009-0001-4729-075X>

*** Professor in International Relations, Department of Political Sciences, Faculty of Humanities, Yasouj University, Yasouj, Iran.
abagheri@yu.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0002-4584-5870>

the transformation in the logic of contestation from violence to peaceful forms of competition.

Keywords: Violence, Revolutionary Subject, Marxism, Post-Marxism, Quentin Skinner's Hermeneutics.

Introduction

In recent years, questions concerning violence and the revolutionary subject have come to prominence in contemporary political and social theories. Among the most significant of these theories are Marxism and post-Marxism, which have exerted a profound impact on society, academia, politics, and international relations. Marxism is the only doctrine named after a single individual: Marx. In Marxist sociology and according to the theory of historical materialism, societies pass through five stages to achieve a communist society: primitive communism, slavery, feudalism, bourgeoisie (capitalism), socialism, and ultimately communism. In Marx's thought, violence is understood not as a desirable normative principle in itself, but within the framework of the historical analysis of class struggle. Marx views history as the arena of class struggles and conflicts, arguing that the working class (or proletariat), as the revolutionary subject, in the process of gaining consciousness and political action, is inevitably driven to confront and ultimately dismantle the capitalist structure through violence because, according to Marx, those who benefit from the privileges of capitalism will not surrender their power and property without war.

Post-Marxists are, in most cases, former Marxists whose point of departure is the critique of classical Marxism (especially economic reductionism and the conception of a singular revolutionary subject), aimed at reconstructing and redeeming the Left under present complex conditions where it finds no answers to the transformations of capitalism and new social movements. Laclau and Mouffe are among the post-Marxists who strive in this direction; they argue that the world is the product of discourses and that discursive conflicts must exist, for otherwise, difference and plurality would be eradicated, giving way to rigid hierarchies. In Laclau and Mouffe's view, the

greater the capacity of discourses to transform antagonism into agonistic competition (through the politics of pluralist democracy and an agonistic approach), the more their position becomes stabilized. Consequently, the question of violence and the modes of confronting political enmity acquires a distinct significance within democratic and discursive contexts.

Despite numerous studies on Marxism and post-Marxism, a coherent investigation specifically addressing the conceptual evolution of violence and the redefinition of the revolutionary subject in the transition between these two intellectual traditions has received comparatively little attention. Hence, this study, focusing on this theoretical gap, attempts to answer how the concepts of violence and the revolutionary subject have been transformed in the transition from classical Marxism to post-Marxism. To this end, employing the methodological framework of Quentin Skinner's hermeneutics, the concepts under study are analyzed not as static categories, but in relation to the historical contexts and ideological-intellectual climates prevailing during the eras of each examined thinker, including Marx, Laclau, and Mouffe.

Literature Review

Alex Callinicos (2011), in his book *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, argues that Marx's view that the working class must overthrow the capitalist system and replace it with a classless society is even more necessary today than in Marx's own time. This is because capitalism is still founded upon the exploitation of the working class and remains susceptible to continuous crises such as inequality in wealth distribution, economic austerity policies that have provoked militant waves of resistance, war, the accumulation of nuclear weapons, and talk of nuclear conflict, all casting a shadow over the whole of humanity. Under these conditions, a socialist revolution becomes an imperative, presenting a choice between socialism or barbarism.

James Ryan (2012), in his book *Lenin's Terror: The Ideological Origins of Early Soviet State Violence*, argues that ideology is of primary importance in understanding the violent and dictatorial nature of early Soviet party elites like Lenin, since ideas and ideologies

generally play a critical role in dictating behavior. Nevertheless, ideology cannot be understood in a contextual vacuum, as contextual factors such as the oppressive nature of Tsarist rule, the bloodshed of the First World War, and the vulnerability of the early Soviet state to internal and external opponents were of immense significance. Thus, the author situates Lenin's ideas within Russian and European historical contexts, arguing that Bolshevik violence (and the communist outlook) was a reaction to the violent and unjust political systems of Russia and Europe, as well as a struggle for survival.

Oliver Harrison (2014), in his book *Revolutionary Subjectivity in Post-Marxist Thought*, examines the theory of revolutionary subjectivity in the works of post-Marxists such as Ernesto Laclau, Antonio Negri, and Alain Badiou. He contends that although each of these theories has gradually distanced itself from Marx in its own distinctive manner forming what we know as post-Marxism Marx's theory of revolutionary subjectivity nevertheless remains at the center of each of these thinkers' reflections.

Methodology

The methodological framework employed in this study is Quentin Skinner's hermeneutic method, with data and source material collected via desk-based library research for subsequent analysis and interpretation. Skinner's methodology is a historical and interpretive approach in political thought, developed through a critique of both textualist and contextualist paradigms. According to Skinner's methodology, to understand a thinker's political thought, one must first comprehend the intellectual-ideological context and climate governing their era; for Skinner posits that the works and utterances of any thinker are responses to the questions and problems of their own time, making the identification of the political questions and dilemmas of that age a prerequisite for understanding any political text. Second, one must grasp the thinker's intention to communicate within the discourse of their era, as weighing the intention of authors is critical when attempting to interpret the meaning of their texts. However, it must be noted that while Skinner emphasizes the importance of authorial intent, he maintains that primary attention should not be

directed solely toward individual authors, but rather toward the prevailing discourse of the author's period, through which the author's intent and what they intended to do can be uncovered.

Findings

The findings demonstrate that Marx influenced by the intellectual-ideological climate of his historical context prioritized the economy (as the base) and maintained that the structure of class societies is the product of their mode of production. In his view, there has always existed a ruling class and an exploited class, from which the contradictions of the mode of production and class struggle emerge contradictions and class struggles that persist until the attainment of a socialist and communist society. Therefore, in terms of analyzing revolution and the concepts of violence and the revolutionary subject, the problem presents itself as a conflict between the productive forces and the relations of production, or generally within the mode of production that determines the structure of social relations; the replacement of one mode of production with another does not occur peacefully or incrementally, but requires a violent revolution in which the old ruling class is expropriated and a new class is installed in its place.

In contrast, Laclau and Mouffe shaped by the intellectual-ideological climate of their own time dismantled objectivism or essentialism, arguing that there are no objective laws dividing society into pre-given groups; existing groups are always the product of political and discursive processes. Hence, for Laclau and Mouffe, political processes are of paramount importance because political articulation determines how we create society. It is here that the deterministic role of the economy is entirely discarded within discourse theory, and this dual realm (base/superstructure) is referred to the level of discourse. Utilizing a discursive approach to explicate contemporary society, alongside discourse theory to foster peaceful competition, they propose "radical democracy" as a reliable horizon for Left-wing parties and thinkers in the contemporary world a democracy complemented by an agonistic relation that ultimately eliminates violence from Laclau and Mouffe's revolutionary subject.

Conclusion

Through an analytical comparison, it becomes evident that classical Marxism (including Marx's economy-centered approach) divides society into two primary classes (workers and capitalists) and perceives the path to emancipation in the dismantling of the capitalist structure through violence and material force. In post-Marxism (including the thought of Laclau and Mouffe), however, politics and discourse replace the economy as the locus of analysis. Within this framework, social divisions are understood not through objective economic laws, but as the outcomes of political and discursive processes. Consequently, the deterministic role of the economy is abandoned, and rather than engaging in violent class struggle, the subject must manifest its resistance and rebellion through the deployment of biopolitics within the framework of new social movements. The findings of this research thus indicate that in the transition from classical Marxism to post-Marxism, the perspective on violence has shifted from a necessary instrument of class emancipation to an analytical and discursive component, and the revolutionary subject has transformed from a singular, violence-oriented agent into a plural, multifaceted subject rooted in peaceful, discursive contestation.

References

- Bayat, A. (2017) *Revolution without revolutionaries: Making sense of the Arab Spring*. Stanford University Press.
- Callinicos, A. (2011) *The revolutionary ideas of Karl Marx*. Haymarket Books.
- Ghadery, H. (2013) *Andisheh-haye siyasi dar gharn-e bistom* [Political thoughts in the 20th century]. Samt Publications. [in Persian]
- Harrison, O. (2014) *Revolutionary subjectivity in post-Marxist thought: Laclau, Negri, Badiou*. Ashgate.
- Laclau, E. (2005) *On populist reason*. Verso.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2014) *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (M. Rezaei, Trans.). Sales Publishing. (Original work published 1985) [in Persian]
- Marx, K. (1887) *Capital: A critique of political economy, Volume I* (S. Moore & E. Aveling, Trans.; F. Engels, Ed.). Progress Publishers.

- Marx, K. (1988) *Naghd-e falsafe-ye hagh-e Hegel* [Critique of Hegel's philosophy of right] (R. Salahshoor, Trans.). Naghd. [in Persian]
- Marx, K. (2003) *Moghadame-ie bar naghd-e egtesad-e siasi* [A contribution to the critique of political economy] (S. Ansari & A. Barzegar, Trans.). Akhgar. [in Persian]
- Marx, K. (2006) *Sarmaye (Capital)*, Vol. 1 (I. Eskandari, Trans.; Y. Azari, Ed.). Socialist Worker Publishing. [in Persian]
- Marx, K. (2009) *Tezhayi dar bare-ye Feuerbach* [Theses on Feuerbach]. In F. Engels (Ed.), *Ludwig Feuerbach and the end of classical German philosophy* (M. Pourhormozan, Trans.). Tudeh Party of Iran. [in Persian]
- Marx, K., & Engels, F. (1998) *Ideology-e Almani* [The German ideology] (T. Niki, Trans.). Payam Pirouz. [in Persian]
- Marx, K., & Engels, F. (2006) *Manifest-e hezb-e komonism* [Manifesto of the communist party] (M. Pourhormozan, Trans.). Tudeh Party of Iran. [in Persian]
- Moeini Alamdari, J. (2021) *Ravesh-shenasi-ye nazariye-haye jadid dar siyasat* [Methodology of new theories of politics]. University of Tehran Press. [in Persian]
- Mouffe, C. (1995) *Dimensions of radical democracy: Pluralism, citizenship, community*. Verso.
- Mouffe, C. (2005) *On the political*. Routledge.
- Mouffe, C. (2012) *Dar bare-ye amr-e siasi* [On the political] (M. Ansari, Trans.). Rokhdad-e No. [in Persian]
- Ryan, J. (2012) *Lenin's terror: The ideological origins of early Soviet state violence*. Routledge.
- Schmitt, C. (2014) *Mafhoom-e amr-e siasi* [The concept of the political] (Y. Jirani & R. Namazi, Trans.). Ghoghnos. [in Persian]
- Skinner, Q. (1993) *Machiavelli* (E. Foladvand, Trans.). Tarh-e No. [in Persian]
- Skinner, Q. (2011) *Azadi moghadam bar liberalisme* [Liberty before liberalism] (F. Majlesi, Trans.). Farhang-e Javid. [in Persian]
- Skinner, Q. (2014a) *Bonyadha-ye andisheh-ye siasi-ye modern*, Vol. 1: *Renaissance* (K. Firouzmand, Trans.). Agah. [in Persian]
- Skinner, Q. (2014b) *Binesh-haye elm-e siyasat*, Vol. 1: *Dar bab-e ravesh* [Visions of politics] (F. Majidi, Trans.). Farhang-e Javid. [in Persian]
- Tajik, M. (2006) *Post-marxism va post-marxism* [Post-Marxism and post-Marxism]. *Research in Theoretical Politics*, 2(2), 25–45. [in Persian]
- Tully, J. (1988). *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics*. Princeton University Press.
- Wolff, J. (2003) *Why read Marx today?*. Oxford University Press.

دوفصلنامه علمی «پژوهش سیاست نظری»

شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۵: ۱۱۱ - ۸۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

مقایسه مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه مارکسیسم و پسامارکسیسم

* محمدحسن اسدی

** علیرضا سمیعی اصفهانی

*** علی باقری دولت آبادی

چکیده

پژوهش پیش رو درصدد پاسخ به این پرسش کلیدی است که مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در گذر از اندیشه مارکسیسم کلاسیک (مارکس) به جریان پسامارکسیسم (لاکلاو و موف) دستخوش چه تغییر و تحولاتی شده است؟ هدف پژوهش حاضر، پاسخ به این پرسش و تبیین تحول نظری خشونت و سوژه انقلابی در این دو جریان فکری است. اهمیت این موضوع از آن جهت است که بازنمایی نظری خشونت و تعریف سوژه انقلابی، رابطه انسان با قدرت و نظم اجتماعی را شکل می دهد و بازتاب تغییرات بنیادین در منطق مبارزه و مقاومت سیاسی است. ضرورت پژوهش از آنجا ناشی می شود که دگرگونی مفهوم خشونت و بازنمایی سوژه انقلابی در گذار از مارکسیسم کلاسیک به پسامارکسیسم را نمی توان به یک جابه جایی ساده از خشونت به اصلاح تقلیل داد؛ بلکه این تحول،

* دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

mohammad.asadi9595@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7549-0118>

** نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

a.samiee@ase.ui.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0001-4729-075X>

*** استاد روابط بین الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

abagheri@yu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-4584-5870>

ناظر بر تغییرات عمیق‌تر در نسبتِ اثرگذاری اقتصاد و سیاست بر نحوه کنشِ سوژه انقلابی، ظهور سوژه‌های سیاسی متکثر، و تحول در منطق منازعه از خشونت به رقابت‌های مسالمت‌آمیز است.

واژه‌های کلیدی: خشونت، سوژه انقلابی، مارکسیسم، پسامارکسیسم، هرمنوتیک کوئنتین اسکیر.

مقدمه

در سال‌های اخیر، پرسش‌هایی از نوع خشونت و سوژه انقلابی در نظریه‌های سیاسی و اجتماعی دنیای معاصر، برجسته شده است. از مهم‌ترین این نظریه‌ها می‌توان به مارکسیسم و پسامارکسیسم اشاره کرد که تأثیر چشمگیری بر حوزه اجتماع، جامعه دانشگاهی، سیاست و روابط بین‌الملل گذاشته است. مسئله اصلی در این میان، نه داوری اخلاقی درباره خشونت، بلکه پرسش از شیوه‌های کنش سیاسی و راهبردهای دفاع از طبقه کارگر در مواجهه با نظام سرمایه‌داری است؛ پرسشی که اندیشمندان مارکسیست و پسامارکسیست به شیوه‌های متفاوتی به آن پاسخ داده‌اند. مارکسیسم^۱ تنها آموزه‌ای است که نامش را از یک شخص یعنی مارکس گرفته است. در جامعه‌شناسی مارکسیستی و طبق نظریه ماتریالیسم تاریخی، جوامع برای رسیدن به جامعه کمونیستی از پنج مرحله عبور می‌کنند که شامل کمون اولیه، برده‌داری، فئودالیت، بورژوازی (سرمایه‌داری)، سوسیالیسم و سرانجام کمونیسم است (قادری، ۱۳۹۲: ۷۵-۸۰).

در اندیشه مارکس، خشونت نه به عنوان یک اصل هنجاری مطلوب فی‌نفسه، بلکه در چارچوب تحلیل تاریخی مبارزه طبقاتی فهم می‌شود. مارکس، تاریخ را میدان مبارزه و کشمکش‌های طبقاتی می‌داند و معتقد است که طبقه کارگر (یا پرولتاریا) به عنوان سوژه انقلابی، در روند آگاهی‌یابی و کنش سیاسی، ناگزیر به مواجهه و در نهایت نابودی ساختار سرمایه‌داری از طریق خشونت است؛ زیرا به عقیده مارکس، آنهایی که از مواهب سرمایه‌داری بهره‌مندند، قدرت و دارایی خود را بدون جنگ تسلیم نمی‌کنند. مارکس به دنبال رهایی بشریت از نظام سرمایه‌داری بود، زیرا معتقد بود این نظام، یک سیستم اقتصادی-اجتماعی غیر انسانی است (مارکس و انگلس، ۱۳۸۵: ۵؛ ۱-۲، ۱۲۵؛ Wolff, 2003).

پسامارکسیسم^۲ در بیشتر موارد، مارکسیست‌های پیشین هستند که نقطه عزیمت آنها نقد مارکسیسم کلاسیک (به‌ویژه تقلیل‌گرایی اقتصادی و تصور سوژه انقلابی واحد)، بازسازی و نجات چپ در شرایط پیچیده کنونی است که چپ، پاسخی برای تحولات

1. Marxism

2. Post-Marxism

سرمایه‌داری و جنبش‌های اجتماعی جدید نمی‌یابد. لاکلائو و موف از جمله پسامارکسیست‌هایی هستند که در این راه تلاش می‌کنند و معتقدند جهان، محصول گفتمان‌هاست و تعارض گفتمان‌ها باید وجود داشته باشد؛ زیرا در غیر این صورت، تفاوت و چندگانگی نابود خواهد شد و سلسله‌مراتب حاکم می‌شود (معینی علمداری، ۱۴۰۰: ۱۳۳). از دیدگاه لاکلائو و موف، هرچه ظرفیت گفتمان‌ها برای تبدیل خصومت به رقابت (از طریق سیاست دموکراسی تکرگرا و نگاه آگونیستی) بیشتر باشد، موقعیت آنها بیشتر تثبیت خواهد شد و از این‌رو پرسش از خشونت و شیوه‌های مواجهه با خصومت سیاسی، در بسترهای دموکراتیک و گفتمانی، اهمیتی ویژه می‌یابد.

با وجود پژوهش‌های متعدد دربارهٔ مارکسیسم و پسامارکسیسم، هنوز بررسی منسجمی که به طور مشخص به تحول مفهومی خشونت و بازتعریف سوژه انقلابی در گذار میان این دو جریان فکری بپردازد، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این‌رو پژوهش حاضر با تمرکز بر این خلأ نظری می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در گذار از مارکسیسم کلاسیک به پسامارکسیسم، دستخوش چه تغییر و تحولاتی شده است. در این راستا، با بهره‌گیری از چارچوب روش‌شناختی هرمنوتیک کوئنتین اسکینر، مفاهیم مورد بحث نه به عنوان مقوله‌هایی ثابت، بلکه در پیوند با زمینه‌های تاریخی و فضای فکری ایدئولوژیک حاکم بر زمانه هر کدام از اندیشمندان مورد بررسی از جمله مارکس، لاکلائو و موف، تحلیل می‌شود.

پیشینه پژوهش

درباره خشونت و سوژه انقلابی، به زبان خارجی آثار نسبتاً قابل تأمل و خوبی وجود دارد، اما به زبان فارسی، پژوهش‌های زیادی در این زمینه صورت نگرفته است. در زیر به برخی از آثاری که تاحدودی به موضوع پژوهش حاضر نزدیک است، اشاره می‌کنیم: پریسا شکورزاده (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «سوژه در نظریهٔ مارکس» معتقد است که برخلاف تفاسیر جبرگرایانه و ضد اومانیستی، انسان، اصلی‌ترین مسئلهٔ مارکس است. وی تعبیری جانبدارانه، واقع‌گرایانه و عمل‌گرایانه از سوژه ارائه می‌دهد که به واقعیت انسان رنج‌دیدهٔ معاصر، نزدیک‌تر است. تمام تلاش مارکس برای بخشیدن هویت عاملانه به پرولتاریا، مهر تأییدی بر انقیاد سوژه در ساختار تعریف شدهٔ سرمایه‌داری بود. او برای احیای

سوژه‌ای که دارای عاملیت و کنشگری باشد، سوژه دیگری را که همان سوژه جمعی یعنی طبقه کارگر است، جایگزین می‌کند و رسالت ایجاد تغییر را بر دوش آن می‌نهد.

کالینیکوس^۱ (۲۰۱۱) در کتاب خود با عنوان «ایده‌های انقلابی کارل مارکس» معتقد است که این عقیده مارکس که طبقه کارگر باید نظام سرمایه‌داری را سرنگون کرده و جامعه‌ای بی‌طبقه را جایگزین آن کند، اکنون بیش از زمان خود مارکس، لازم و ضروری است؛ زیرا سرمایه‌داری هنوز هم بر اساس بهره‌برداری از طبقه کارگر بنا شده و در معرض بحران‌های مداوم است. بحران‌هایی مثل نابرابری در توزیع ثروت، برنامه‌های ریاضت اقتصادی که موج‌های مقاومت ستیزه‌جویان را برانگیخته است، جنگ، انباشت جنگ‌افزارهای هسته‌ای و صحبت از جنگ هسته‌ای، سایه‌ای بر کل بشریت انداخته است که در این شرایط، انقلاب سوسیالیستی، یک ضرورت است؛ زیرا یک نوع انتخاب بین سوسیالیسم یا بربریت است.

رایان^۲ (۲۰۱۲) در کتاب خود با عنوان «وحشت لنین: ریشه‌های ایدئولوژیک خشونت در اوایل دولت شوروی» بر این استدلال است که برای درک ماهیت خشن و دیکتاتور نخبگان حزب مانند لنین در اوایل دولت شوروی، ایدئولوژی در درجه اول اهمیت قرار دارد؛ زیرا ایده‌ها و ایدئولوژی‌ها به طور معمول نقش مهمی در تعیین رفتار دارند. با این وجود، ایدئولوژی را نمی‌توان در خلأ زمینه‌ای درک کرد؛ زیرا زمینه‌هایی همچون ماهیت ظالمانه حکومت تزاری، خون‌ریزی جنگ جهانی اول و آسیب‌پذیری اوایل دولت شوروی در برابر مخالفان داخلی و خارجی، اهمیت بسیاری دارد. از این‌رو نویسنده کتاب، ایده‌های لنین را در زمینه‌های تاریخی روسیه و اروپا قرار داده و معتقد است که خشونت بلشویکی (و چشم‌انداز کمونیستی)، واکنشی به سیستم‌های سیاسی خشن و ناعادلانه روسیه و اروپا و مبارزه برای بقا بود.

هریسون^۳ (۲۰۱۴) در کتاب خود با عنوان «سوبژکتیویته انقلابی در اندیشه

1. Alex Callinicos

2. James Ryan

3. Oliver Harrison

پسامارکسیسم» به بررسی نظریه سوپژکتیویته انقلابی در آثار پسامارکسیست‌هایی همچون ارنستو لاکلائو، آنتونیو نگری و آلن بدیو می‌پردازد و معتقد است که هرچند هر کدام از نظریه‌های مربوطه، به شیوه خاص خود به تدریج از مارکس فاصله گرفته است و با نام پسامارکسیسم می‌شناسیم، با این حال نظریه مارکس درباره سوپژکتیویته انقلابی، در مرکز هر کدام از این نظریه‌پردازان متفکر باقی می‌ماند.

روش پژوهش

هرمنوتیک روشی کوئنتین اسکینر

هرمنوتیک از فعل یونانی «هرمنوئین»^۱ گرفته شده و به معنای تفسیر، تأویل^(۱) یا فهم متون است (Medina, 2013: i; Porter & Robinson, 2011: 2). در تعریف اصطلاحی، هرمنوتیک را می‌توان علمی تعریف کرد که مخاطب آن، انسان بوده، در پی برقراری ارتباط با حیات انسانی و فهم روابط فی‌مابین انسان‌هاست (Seeböhm, 2004: 248). هرمنوتیک از نظر ریشه‌شناسی با خدای یونانی یعنی «هرمس»^۲، ارتباط تاریخی دارد. هرمس، نام یکی از خدایان اساطیری یونان بوده که به عنوان پیام‌آور شناخته شده است (Schmidt, 2010: 6). هرمس می‌خواهد وسیله‌ای باشد تا آنچه را برای انسان قابل شناخت نیست، قابل شناخت کند (Bleicher, 1980: 11). بنابراین مخاطب هرمنوتیک، انسان است، نه چیزی غیر از انسان (منوچهری، ۱۳۸۱: ۱۶-۱۸).

علم یا دانش هرمنوتیک هنگامی پدید آمد که در اروپا، نیاز به درک معانی موجود در «متون مقدس» - که اغلب توضیح بخشی خاص که نامشخص یا مبهم بود - احساس می‌شد (Ricoeur, 2016: Preface by Charles Taylor). اما به تدریج این علم در مورد سایر متون (اعم از متون دینی و غیر دینی) نیز به کار گرفته شد. از این‌رو می‌توان گفت که این علم، رشته‌ای نوظهور در حوزه تفکر مغرب‌زمین است و پیشینه آن به پروتستانتیسم یا نهضت اصلاح دینی و عصر روشنگری بازمی‌گردد (Dilthey, 1996: 33). یعنی کاربرد جدید اصطلاح هرمنوتیک از قرن ۱۷ میلادی بوده و مربوط به دوران مدرنیته است، اما

1. Hermeneuein
2. Hermes

خود عمل تفسیر متون و پرداختن به نظریه‌های تفسیری، به عهد باستان برمی‌گردد (ریخته‌گران، ۱۳۷۸: ۴۶).

در میان روش‌های هرمنوتیکی، یکی از مشهورترین و معتبرترین آنها، «هرمنوتیک روشی مؤلف‌محور کوئنتین اسکینر»^۱ است. اسکینر، استاد تاریخ اندیشه‌های سیاسی دانشگاه کمبریج و از پژوهشگران انگلیسی معاصر است که حاصل پژوهش‌های وی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، به‌ویژه در متدولوژی تاریخ ایده‌ها، اندیشه‌های سیاسی و روش‌شناختی است که برای جامعه علمی، اهمیت بسیار دارد (اسکینر، ۱۳۹۳ الف: یادداشت مترجم).

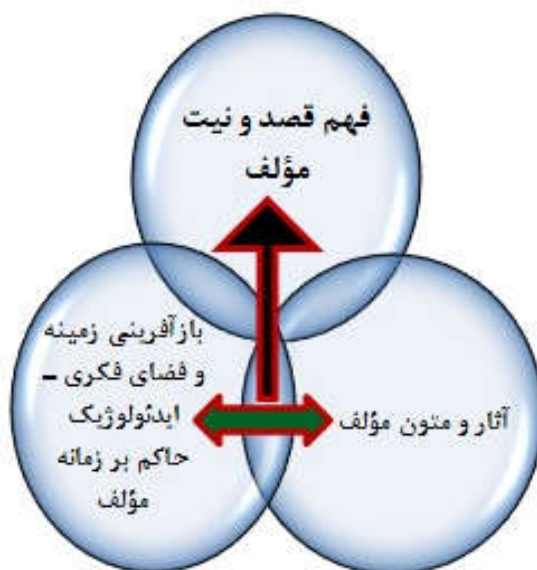
روش‌شناسی اسکینر، روشی تاریخی و تفسیری در اندیشه سیاسی است و از خلال نقد دو روش‌شناسی قرائت متنی و زمینه‌ای پدید آمده است.^(۲) در این روش، ضمن لحاظ خود متن و زمینه شکل‌گیری آن، «فهم قصد یا نیت مؤلف» را محور بحث‌های خود قرار می‌دهد؛ زیرا از نظر اسکینر، متن تجسم یک عمل ارتباطی قصد شده در یک فضای تاریخی و فکری-ایدئولوژیک خاص است. یعنی متون، پدیده‌هایی ارتباطی‌اند و در ارتباط با زمینه و دوره خویش نگاشته می‌شوند (روشن، ۱۳۸۷: ۱۱). در مجموع مطابق روش‌شناسی اسکینر، برای فهم اندیشه سیاسی یک اندیشمند، اول باید زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمانه وی را شناخت؛ زیرا به نظر وی، آثار و گفتار هر متفکر، پاسخی به سؤالات و مشکلات عصر خود مؤلف است و از این‌رو لازمه شناخت هر اثر سیاسی، شناخت سؤالات و مشکلات سیاسی آن عصر است (Tully, 1988: 10).

در این زمینه، اسکینر در مقدمه کتاب «ماکیاولی» چنین می‌گوید: «استدلال من این خواهد بود که برای فهم نظریه‌ها و تعالیم ماکیاولی، باید مشکلاتی را از لابه‌لای غبار زمان، باز و آشکار کنیم... اما برای اینکه به چنین دیدگاهی برسیم، لازم است محیطی را که این آثار در آن تصنیف شده، بازآفرینی کنیم» (اسکینر، ۱۳۷۲: ۸-۹). اینجاست که اسکینر به طور نظام‌مند سعی در پرداختن به تاریخی بودن اندیشه دارد (Pick & Rustin, 2008: 637) و معتقد است که تنها وظیفه مورخ اندیشه این است که نقش نوعی

1. Quentin Skinner

باستان‌شناس را بازی کند؛ یعنی گنجینه فکری مدفون را بیرون آورد، غبار آن را بزداید و ما را قادر سازد تا هویت تاریخی یکایک متن‌ها را در تاریخ اندیشه بازیابی کنیم (اسکینر، ۱۳۹۰: ۱۱۲). دوم باید قصد و نیت آن اندیشمند را برای برقراری ارتباط در گفتمان زمانه خود را دریافت؛ زیرا هنگام تلاش برای تفسیر معنای آثار نویسندگان، سنجیدن این نکته که قصد یا نیت نویسندگان چه بوده، حائز اهمیت است. اما لازم به ذکر است که هرچند اسکینر بر اهمیت نیت مؤلف تأکید دارد، از دیدگاه وی، نباید توجه عمده بر مؤلفان منفرد باشد، بلکه بیشتر باید بر گفتمان حاکم بر دوران مؤلف معطوف باشد که بتوان از این طریق، نیت مؤلف و کاری که قصد انجامش را داشته است، کشف نمود (اسکینر، ۱۳۹۳: ۲۰۵ و ۲۱۶).

بنابراین با توجه به نقش همزمان سه عنصر «متن»، «زمینه» و «قصد» در فهم اندیشه سیاسی مؤلف، می‌توان الگوی ترکیبی روش‌شناسی اسکینر را به صورت زیر ترسیم نمود:

شکل ۱- متدولوژی ترکیبی کوئنتین اسکینر

(منبع: طراحی نویسندگان، با الهام از آثار اسکینر)

بررسی و مطالعه مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه مارکسیسم کلاسیک

زمینه‌های مقدماتی اثرگذار بر شکل‌گیری اندیشه سیاسی مارکس

کارل مارکس^۱ (۱۸۱۸-۱۸۸۳ م)، یکی از چهره‌های کلیدی اندیشه مدرن است که نظریه‌پردازی‌های او، بنیاد بسیاری از دیدگاه‌های انتقادی در حوزه سیاست، جامعه و اقتصاد را شکل داده‌اند؛ چنان که فهم تحولات تفکر اجتماعی پس از نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، بدون توجه به افکار و تحلیل‌های وی، دشوار و به‌سختی قابل درک است. مارکس در پنجم می ۱۸۱۸ در شهر تریر^۲ واقع در جنوب غربی آلمان (منطقه راین) در خانواده‌ای نسبتاً مرفه و روشن‌فکر به دنیا آمد. پدرش، وکیل دادگستری و در کارش موفق و مادرش از خانواده‌ای ثروتمند بود. پدر و مادر مارکس در اصل یهودی و هر دو از خانواده‌های خاخام متولد شده بودند، ولی بعدها پدر مارکس برای فرار از تبعیض علیه یهودیان، تمام خانواده را به پروتستان‌تیسیم تغییر داد (Elster, 2005: 6).

مارکس در طول تحصیل، هرچند در یکی از بهترین دانشگاه‌های آلمان (یعنی برلین)، مدرک دکترای فلسفه گرفته بود، چون به عنوان دانشجویی انقلابی و تندرو مشهور شده بود، هیچ دانشگاهی حاضر به استخدامش نبود. زن و فرزندان وی در بیشتر دوران زندگی به دلیل کم‌پولی و تهی‌دستی او، رنج بسیار بردند و با فقر و تنگ‌دستی گذرانیدند. وی در بیشتر دوران زندگی، شغل ثابت و درآمد مرتب و قابل پیش‌بینی نداشت؛ روزنامه‌نگاری، خبرنگاری، مقاله‌نویسی و سردبیری تنها شغل گه‌گاهی بود که تا پایان عمر نصیب وی شد و از آنجا که نوشته‌ها و مقاله‌هایش به‌شدت انقلابی، تند و تیز و آتشین بودند و پیوسته کارگران و زحمت‌کشان را تشویق به اعتصاب، شورش و انقلاب می‌کرد، پس از مدت کوتاهی، روزنامه‌اش توقیف شد و در بیشتر مواقع از آن شهر یا کشور بیرونش می‌کردند (ایرانی، ۱۳۷۵: ۲۹ و ۳۳).

از دیگر زمینه‌های مقدماتی اثرگذار بر شکل‌گیری اندیشه سیاسی مارکس می‌توان به تأثیر انقلاب ۱۷۸۹ در راین و زادگاه مارکس، آشنایی مارکس با فریدریش انگلس^۳

1. Karl Marx

2. Trier

3. Friedrich Engels

(۱۸۲۰-۱۸۹۵ م.) در سال ۱۸۴۳ و انقلاب‌های ۱۸۴۸ در اروپا اشاره کرد.

فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمانه مارکس و تأثیر آن بر اندیشه سیاسی و تفسیر وی از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی

با اوج گرفتن انقلاب صنعتی که از نیمه دوم قرن هجدهم ابتدا در انگلستان و سپس به اروپا و آمریکا راه یافته بود، زمینه دگرگونی‌های بزرگی در صنعت، کشاورزی و تولید فراهم شد و رشد همین صنعت ماشینی باعث از میان رفتن سریع کارگاه‌های کوچک صنعتی شد و شمار عظیمی از صنعتگران و کسبه را دچار مشکلات جدی نمود و رنج‌های فراوانی را برای کارگرانی که در کارخانه‌های جدید به شدت استثمار می‌شدند، به ارمغان آورد (محیط، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۴-۲۵).

دوران زندگی مارکس هم مقارن با دهه‌هایی از قرن نوزدهم بود که طی آن، فناوری جدید و صنایع مدرن، دنیای مادی و اجتماعی را در اروپا و آمریکای شمالی، شکلی دوباره می‌داد و در حال دست‌اندازی به نقاط دیگر بود. کارگران کارخانه‌های صنعتی در غیر انسانی‌ترین شرایط کار می‌کردند؛ زنان و حتی کودکان خردسال در شرایط توان فرسایی به کار مشغول بودند و با بردگان، تفاوت چندانی نداشتند. مارکس هم در همین دوران سرمایه‌داری قبل از انحصار زندگی می‌کرد و نظریه‌های خود را در آن دوران که دوران رشد مناسبات سرمایه‌داری و دوران رقابت آزاد بود، مطرح نمود و باور داشت که هدف تمام دولت‌های قرن نوزدهم، میسر نمودن استثمار طبقه کارگر و رونق بخشیدن به سرمایه‌داری است. به همین دلیل وی آشکارا خود را با مسئله کارگران صنعتی در صنایع و به طور کلی با موضوع ستم‌دیدگان در جامعه، یکی ساخته بود. مارکس هرچند شیوه‌های تجزیه و تحلیل علمی و فلسفی را از آثار فریدریش هگل^۱ (۱۷۷۰-۱۸۳۱ م.) آموخت، بعدها در روش دیالکتیک او، دگرگونی‌هایی پدید آورد؛ به طوری که اسلوب دیالکتیکی مارکس درست در نقطه مقابل اسلوب هگلی قرار می‌گیرد؛ زیرا مارکس و انگلس تحت تأثیر اندیشه‌های لودویگ فوئرباخ^۲ (۱۸۰۴-۱۸۷۲ م.) هستند که معتقد است هستی موضوع است؛ تفکر محمول. تفکر به هستی مشروط است، نه هستی به تفکر. آنها همین را بنیان تبیین ماتریالیسم تاریخ خود قرار می‌دهند (پلخانف، ۱۳۸۱: ۱۷-۱۸ و ۳۸).

1. Friedrich Hegel

2. Ludwig Feuerbach

بنابراین از نظر مارکس، اهمیت تاریخی و دوران ساز فوئرباخ در این نهفته است که او قاطعانه از ایده آلیسم هگل بریده و ماتریالیسم را اعلام می کند (لنین، بی تا: ۱۲). مارکس، دیالکتیک هگل را اینگونه مطرح می کند: «دیالکتیک در نزد وی، روی سر ایستاده است. برای اینکه هسته عقلانی آن از پوست عرفانی اش بیرون آید، باید آن را واژگونه ساخت.» (مارکس، ۱۳۸۵: ۲۵). از این رو انتقادهای مارکس از هگل، بیش از همه متأثر از خواندن آثار فوئرباخ بود. هرچند وی پس از مدتی، اندیشه ها و روش خود فوئرباخ را نیز به شدت مورد انتقاد قرار داد؛ زیرا به این نتیجه رسید که ماتریالیسم خشک اندیش و جزمی فوئرباخ، به دلیل زندانی ماندنش در طبیعت گرایی و بی توجهی اش به انسان فعال و اجتماعی، در پیشبرد اندیشه و عمل رادیکال ثمربخش نیست (احمدی، ۱۳۷۹: ۱۴).

وی در تز یازدهم درباره فوئرباخ، آن مطلب مشهور را مطرح می کند که: «فلاسفه فقط به انحا [یا به اشکال گوناگون] جهان را توضیح داده اند، ولی سخن بر سر تغییر آن است» (مارکس، ۱۳۸۸: ۴۹ و ۵۱). او معتقد است مانع آزادی انسان و از خودبیگانگی او، نه دین است و نه فلسفه، بلکه چیزی نیست به جز پول و مالکیت خصوصی. بنابراین اشکال آگاهی و از خودبیگانگی را نمی توان صرفاً از طریق اندیشه لغو کرد، بلکه این اشکال را فقط می توان با واژگونی عملی - عینی مناسبات مادی تولید لغو کرد. یعنی برانداختن تسلط بورژوازی (که از دید مارکس، پیشرفته ترین و بغرنج ترین شکل تاریخی سازمان دهی تولید است) و تصرف قدرت سیاسی توسط پرولتاریا (مارکس، ۱۳۸۲: ۵۲؛ مارکس و انگلس، ۱۳۸۵: ۳۹). از این رو «مبارزه طبقاتی» در تفکر مارکس، محوریت تام داشت؛ آنقدر محوری که به زعم او مبارزه طبقاتی، همان نیرویی است که تاریخ بشر را به پیش می راند (Ball, 2014: 478).

بنابراین از لحاظ تحلیل انقلاب و بحث خشونت و سوژه انقلابی، مسئله به صورت تعارض میان نیروهای تولید و روابط تولید، یا به طور کلی در شیوه تولیدی است که ساختار روابط اجتماعی را معین می سازد (بشیریه، ۱۳۹۱: ۳۲؛ Mclellan, 2000: 240) و جایگزینی این شیوه تولیدی با شیوه تولیدی دیگر، به طور مسالمت آمیز و تدریجی صورت نمی گیرد، بلکه به انقلابی قهرآمیز نیاز دارد که در آن از طبقه حاکم کهن، سلب

مالکیت می‌شود و طبقه جدیدی در جای آن می‌نشیند (مارکس و انگلس، ۱۳۷۷: ۶۵). باید توجه داشت که تأکید آشکار بر ضرورت قهر انقلابی، عمدتاً متعلق به دوره‌ای از اندیشه مارکس جوان است که در بستر شرایط سیاسی پرتلاطم اروپا شکل گرفت. در اوج امواج انقلابی ۱۸۴۸م. که بخش بزرگی از اروپا را فرا گرفته بود، مارکس و انگلس، «مانیفست حزب کمونیست» (منتشر شده در سال ۱۸۴۸م.) را به‌مثابه یک «بیانیه سیاسی» نوشتند که هدف اصلی آن، بسیج طبقه کارگر و ارائه یک نقشه راه فوری و عملی برای سرنگونی دولت‌ها و نظام اقتصادی سرمایه‌داری بود. مارکس در آن مقطع، با توجه به این شرایط بحرانی، فروپاشی نظام سرمایه‌داری را قریب‌الوقوع می‌پنداشت. با این حال شکست این انقلاب‌ها و سپس ورود سرمایه‌داری به دوره جدیدی از رشد و ثبات (همچون عصر ویکتوریایی در انگلستان)، مارکس را وادار به بازنگری عمیق در رویکرد خود کرد. او دریافت که برای درک ماندگاری و پویایی سرمایه‌داری، باید از شعارهای سیاسی فراتر رفت و به تحلیل علمی ساختار درونی آن پرداخت. این چرخش روش‌شناختی منجر به نگارش شاهکار تحلیلی او، یعنی کتاب «سرمایه» (منتشر شده در سال ۱۸۶۷م.) شد.

از این‌رو مارکس پیر در آثار متأخرتر و تحلیلی‌تر خود، به‌ویژه در کتاب «سرمایه»، رویکردی پیچیده‌تر و علم‌محورتر در پیش گرفت. در آنجا، تمرکز اصلی او نه بر فراخوان مستقیم به خشونت، که بر کالبدشکافی علمی استثمار و کارکرد سرمایه‌داری و تضادهای درونی آن قرار دارد؛ تضادهایی که به باور وی، سرانجام به بحران و فروپاشی این نظام می‌انجامد. مارکس در این زمینه در کتاب «سرمایه» اینگونه می‌نویسد: «همراه با کاهش پیوسته شمار سرمایه‌داران بزرگ که کل مزایای این فرایند دگرگونی را غصب کرده و به انحصار درمی‌آورند، توده فقر، ستم، بردگی، فرودستی و استثمار نیز رشد می‌کند. اما در عین حال شورش طبقه کارگر هم رشد می‌کند؛ طبقه‌ای که پیوسته از نظر تعداد، افزایش می‌یابد و به وسیله خود سازوکار فرایند تولید سرمایه‌داری، منضبط، متحد و سازمان‌یافته می‌شود... تمرکز وسایل تولید و اجتماعی شدن کار، سرانجام به نقطه‌ای می‌رسد که با پیوسته سرمایه‌دارانه خود ناسازگار می‌شود. این پیوسته از هم شکافته می‌شود. ناقوس مرگ مالکیت خصوصی سرمایه‌داری به صدا درمی‌آید. سلب‌کنندگان مالکیت، خود سلب مالکیت می‌شوند» (Marx, 1887: 540). بنابراین این

گذار از یک بیانیه سیاسی به یک تحلیل ساختاری، نشان از تکامل فکری مارکس دارد که در آن، تغییر رادیکال توسط طبقه پرولتر (به عنوان سوژه انقلابی)، بیش از آنکه صرفاً به اراده قهرآمیز سوژه متکی باشد، به شرایط عینی اقتصادی گره خورده است.

قصد و نیت مارکس از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی

بر پایه روش‌شناسی اسکینر، با واکاوی متون و نگاشته‌های کارل مارکس و شناخت زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، این نتیجه به دست می‌آید که قصد و نیت کارل مارکس از مفهوم خشونت، ثابت و یکدست نبوده، بلکه در سیر تحول اندیشه او از مارکس جوان (با تمرکز بر آثار سیاسی-انقلابی) به مارکس پیر (با تمرکز بر آثار اقتصادی-تحلیلی)، دستخوش تکاملی معنادار شده که در خوانش تحولات اندیشه مارکس، لازم است به آن توجه شود. مثلاً مارکس جوان در آثار متقدم خود به‌ویژه در «مانیفست حزب کمونیست»، زبانش آشکارا سیاسی و معطوف به کنش انقلابی است؛ یعنی سوژه انقلابی که طبقه استثمار شده یا پرولتر است، باید با خشونت و قهر مادی، ساختار طبقاتی را منهدم و نابود نماید.

همان‌طور که اشاره داشتیم، این نگاه مارکس تحت تأثیر اوج گرفتن انقلاب صنعتی (که سبب استثمار هرچه بیشتر طبقه کارگر شده بود) و فضای پرتلاطم انقلاب‌های ۱۸۴۸ در اروپا بود. وی با اولویت دادن به اقتصاد معتقد بود که ساختار جوامع طبقاتی حاصل شده از شیوه تولید است که از دیدگاه مارکس همیشه یک طبقه حاکم و یک طبقه استثمار شده وجود داشته است که از دل آن، تضادهای شیوه تولید و مبارزه طبقاتی خارج می‌شود و تا رسیدن به جامعه سوسیالیستی و کمونیستی، این تضادها و مبارزه طبقاتی وجود دارد (مارکس و انگلس، ۱۳۸۵: ۲۶). از این‌رو از دیدگاه مارکس، برای رفع تضاد طبقاتی و رهایی بشر از سلطه طبقه حاکم و جایگزینی شیوه تولید جدید، به انقلابی خشونت‌آمیز نیاز است؛ زیرا نیروی مادی را باید با نیروی مادی سرنگون و نابود ساخت (مارکس، ۱۳۶۷: ۱۹-۲۰). مارکس و انگلس در «مانیفست حزب کمونیسم» می‌نویسند که: «پرولترها هیچ‌چیز از خود ندارند که حفظش لازم باشد، آنها باید هر آنچه را که تاکنون مالکیت خصوصی حفظ و تأمین می‌کرد، نابود گردانند».

مارکس و انگلس معتقدند که پرولتاریا در رهگذر تکامل خود، مراحل گوناگونی می‌پوید. پیکارش علیه بورژوازی از همان لحظه هستی‌اش آغاز می‌گردد. این پیکار را نخست تک‌تک کارگران و سپس کارگران یک کارخانه و سرانجام کارگران یک شاخه صنعت یک محل علیه بورژوایی‌ای که آنها را مستقیماً استثمار می‌کند، انجام می‌دهند و ضربات آنان نه تنها بر مناسبات تولید بورژوایی، بلکه بر خود ابزار تولید نیز وارد می‌آید، کالاهای رقابت‌گر بیگانه را نابود می‌سازند، ماشین‌ها را خرد می‌کنند و کارخانه‌ها را می‌سوزانند. از این‌رو وقتی پرولتاریا در جریان پیکار علیه بورژوازی، الزاماً به صورت یک طبقه متحد می‌گردد، از طریق انقلاب، خود را به طبقه فرمانروا مبدل می‌سازد و در مقام طبقه فرمانروا، مناسبات تولیدی کهنه را با توسل به قهر از میان می‌برد^(۳). آن وقت با برانداختن این مناسبات تولیدی، شرایط وجود تضاد طبقاتی و به طور کلی طبقات و بدین‌سان فرومانروایی خویش به عنوان یک طبقه را نیز از میان می‌برد^(۴).

اینجاست که مارکس و انگلس، اهداف خود را آشکارا بیان می‌کنند و معتقدند که این اهداف فقط با سرنگونی خشونت‌آمیز نظام طبقاتی موجود به دست سوژه انقلابی پرولتر امکان‌پذیر است و این نکات را بدین شکل مطرح می‌کنند: «کمونیست‌ها، پنهان نگاه داشتن نظریه‌ها و نیت خویش را ننگ می‌دانند و آشکارا اعلام می‌دارند که تحقق هدف‌های آنها تنها از طریق سرنگونی قهرآمیز تمام نظام اجتماعی موجود میسر خواهد بود... پرولترها در این انقلاب، چیزی جز زنجیرهای خود را از کف نخواهند داد. ولی ادر عوض [جهانی را به چنگ می‌آورند.]» (مارکس و انگلس، ۱۳۸۵: ۳۲-۵۹).

با این حال شکست انقلاب‌های ۱۸۴۸ و سپس ورود سرمایه‌داری به دوره جدیدی از رشد و ثبات، مسیر فکری مارکس وارد مرحله‌ای تازه می‌شود که معمولاً از آن به عنوان مارکس پیر یاد می‌کنند. قصد و نیت وی از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در آثار متأخر و به‌ویژه در کتاب «سرمایه» این است که هرچند سوژه انقلابی، همان طبقه استثمار شده یا پرولتر هست، اما این سوژه انقلابی، خود بر ساخته شرایط عینی اقتصادی و تضادهای درونی نظام سرمایه‌داری است. بدین ترتیب مفهوم خشونت نیز نه به عنوان دستورالعملی هنجاری برای کنش انقلابی، بلکه عمدتاً به صورت پدیده‌ای تاریخی در فرآیند پیدایش و گسترش سرمایه‌داری تحلیل می‌شود و شرایط عینی اقتصادی را عامل

محرك تغيير راديكال مى داند. به عبارت ديگر مفهوم خشونت در نزد مارکس، مفهومی ایستا نیست، بلکه در سیر تحول فکری او از کنشگری انقلابی به تحلیل ساختاری، تکامل یافته است. مارکس در شاهکار تحلیلی خود یعنی کتاب «سرمایه»، به جای فراخوان مستقیم به انقلاب و خشونت (که در مانیفست حزب کمونیست شاهد بودیم)، بر افشای تناقضهای درونی نظام سرمایه داری و تحلیل علمی سازوکارهای آن تمرکز می کند؛ تحلیلی که نشان می دهد چگونه همین تضادهای ذاتی، به طور تاریخی زمینه های بحران را می آفریند و امکان جایگزینی سرمایه داری با نظامی برتر یعنی سوسیالیسم و سرانجام کمونیسم را فراهم می کند (Marx, 1887: 539, 540).

بررسی و مطالعه مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه پسا مارکسیسم

زمینه های مقدماتی اثرگذار بر شکل گیری اندیشه سیاسی لاکلاو و موف

ارنستو لاکلاو

ارنستو لاکلاو^۱ (۱۹۳۵-۲۰۱۴ م.) در سال ۱۹۳۵ در آرژانتین متولد شد و در سال ۲۰۱۴ در اسپانیا درگذشت. وی نظریه پرداز برجسته سیاسی بود و اغلب به عنوان یک پسا مارکسیست توصیف می شود. نام لاکلاو در کنار همکار قدیمی اش، شانتال موف شناخته شده است، به طوری که ملقب به زوج گفتمان ساز شده اند. او در بوینس آیرس^۲ (پایتخت کشور آرژانتین) تاریخ خواند و در سال ۱۹۶۴ فارغ التحصیل شد. در ادامه، لاکلاو در سال ۱۹۷۷، مدرک دکترای خود را از دانشگاه اسکس^۳ دریافت کرد. او از سال ۱۹۸۶، استاد نظریه سیاسی دانشگاه اسکس بود و در آنجا برنامه آموزشی ایدئولوژی و تحلیل گفتمان را پایه گذاری کرد.

شانتال موف

شانتال موف^۴ متولد سال ۱۹۴۳ در بلژیک، نظریه پرداز سیاسی و استاد نظریه سیاسی

1. Ernesto Laclau

2. Buenos Aires

3. Essex

4. Chantal Mouffe

دانشگاه وست‌مینستر^۱ بود. او در بسیاری از دانشگاه‌های اروپا، آمریکای لاتین و آمریکای شمالی تدریس کرد و از سال ۱۹۸۹ تا سال ۱۹۹۵، مدیر برنامه دانشکده بین‌المللی فلسفه در پاریس بود. همچنین او به دلیل همکاری‌اش با ارنستو لاکلاو در توسعه تحلیل گفتمان مکتب «اسکس» شهرت دارد. موف افزون بر این به دلیل کاربرد انتقادی‌اش از آثار کارل اشمیت^۲ (۱۸۸۸-۱۹۸۵ م.) به‌ویژه مفهوم امر سیاسی شناخته شده است.

ارنستو لاکلاو و شانتال موف در تلاشند که در تاریخ معاصر، نقشی فعال و آگاهانه و نه انفعالی و کورکورانه را در پیش گیرند و هدف خود را انتزاعی روشن (به‌طور نسبی) از کشمکش‌هایی که در آن سهمیم هستند و فهم تغییراتی که پیش چشمشان رخ می‌دهد قرار داده، در واپسین تحلیل بدین نتیجه می‌رسند که لازم است با بهره بردن از روش واسازی ژاک دریدا^۳ (۱۹۳۰-۲۰۰۴ م.)، شالوده و ساخت مارکسیسم ارتدوکسی را مورد چالش جدی قرار دهند (تاجیک، ۱۳۸۵: ۲۵).

فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمانه لاکلاو و موف و تأثیر آن بر اندیشه سیاسی و تفسیر آنان از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی

موج اول مدرنیته و رشد فردباوری توانست سامانه‌های دنیای سنتی را شخم زده و ظرفیت‌های به اصطلاح عقلانی-ریاضی را پدیدار کند. ظهور جمع‌گرایی موج دوم، اصطلاحی است در برابر فردباوری و نوعی شالوده‌شکنی بر موج اول بود که با ظهور موج سوم که متأثر از نام فریدریش نیچه^۴ (۱۸۴۴-۱۹۰۰ م.) بود، شالوده‌شکنی به شکلی رادیکال به میدان آمد؛ زیرا از یک طرف، ظهور جنبش‌های اعتراضی جدید علیه جامعه صنعتی پیشرفته همانند جنبش دانشجویی، خلع سلاح هسته‌ای و محیط‌زیست، همگی مخاطره‌پذیری دو موج قبلی را نشانه رفته بود و از طرف دیگر، متفکران موج سوم مدرنیته، محدودیت‌های مدرنیته را با الهام از شخصیت نیچه تفسیر می‌نمودند. از این‌رو هر نوع عقیده، رسم، آیین و دیدگاهی را مشروع تلقی می‌کردند. به عبارت دیگر اگر موج دوم مدرنیته، مبتنی بر تمرکز، سازمان‌دهی و وحدت‌گرایی بود، در مقابل، بی‌مرکزی، پراکندگی و تنوع‌گرایی، از مهم‌ترین شاخصه‌های موج سوم به شمار می‌رود (آقاحسینی،

1. Westminster

2. Carl Schmitt

3. Jacques Derrida

4. Friedrich Nietzsche

۱۳۹۶: ۷-۲). مثلاً حوادثی همانند جنبش ماه می ۱۹۶۸^(۵) در اصل در چارچوب فضاهای گفتمانی مارکسیسم کلاسیک قابل تحلیل نبود، زیرا جنبش ماه می ۱۹۶۸ با وجود حضور کارگران، بیشتر شاهد ظهور و حضور دانشجویان، روشن‌فکران، هنرمندان، فعالان حقوق مدنی و زنان بود (Feenberg & Freedman, 2001: Foreword by Douglas Kellner).

یعنی گروه‌هایی در صحنه اقدام سیاسی حضور می‌یافتند که هیچ تناسبی با «خلوص طبقاتی» طبقه کارگر نداشتند. از این‌رو به تدریج عملکرد جنبش‌های نوین ضمن حفظ دوری خود از طبقه کارگر، بر عنصر «ناخالصی طبقاتی» تأکید داشتند، به گونه‌ای که دیگر نمی‌شد نقش برجسته و پیشتازانه را به گروه یا طبقه خالص و خاصی فروکاست؛ زیرا با کثرت روابط اجتماعی و تکرر سوژه‌های انقلابی تحت ظلم و ستم مواجه هستیم که خاستگاه تخصّصات و مبارزات مختلف هستند. از این‌رو پیدایش جنبش‌های اجتماعی جدید همانند جنبش صلح‌طلبان، جنبش فمینیستی، جنبش طرفداران محیط‌زیست، جنبش ضد امراض روانی و جنبش ضد تسلیحات هسته‌ای که به دنبال جنبش دانشجویی ماه می ۱۹۶۸ به وجود آمدند، کارایی تحلیل طبقاتی و نقش پیشتازانه طبقه کارگر را مورد تردید جدی قرار داد (Torfing, 1999: 1, 38).

از این‌رو «تقلیل‌گرایی نظری»، مسئله اصلی و مشکل بنیادین مارکسیسم شد؛ آنچنان که مارکسیسم در انواع نحله‌های فکری خود، پاسخی چشم‌نواز در توصیف جنبش‌های نوین نداشت. افزون بر این، ناتوانی تحلیلی مارکسیسم کلاسیک در تبیین جنبش‌های نوین، مقارن با دگرگونی‌های ژرف‌تری در عرصه جهانی بود؛ دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ میلادی را باید دوره‌ای دانست که نظم سیاسی-اقتصادی جهان از دو سو وارد مرحله‌ای از گذار تاریخی شد: از یکسو، الگوهای سوسیالیستی موجود (به‌ویژه مدل شوروی) که برای بسیاری از فعالان چپ، یک الگو یا آرمان محسوب می‌شدند، در عمل با بحران‌ها و ناکامی‌های جدی مواجه شده، جذابیت و اعتبار خود را از دست می‌دادند. از سوی دیگر، گفتمان «نئولیبرالیسم» در حال تبدیل شدن به ایدئولوژی و نظم مسلط جدیدی در سطح ملی و بین‌المللی بود. این گفتمان که با مفاهیمی چون بازار آزاد جهانی، خصوصی‌سازی، حاکمیت قانون مبتنی بر حقوق و آزادی‌های فردی و تضعیف نهادهای

جمعی بازتعریف می‌شد، نه تنها نظم اقتصادی، بلکه میدان خود مبارزه سیاسی نیز با ظهور گفتمان نئولیبرال دگرگون شد (Bayat, 2017: 18).

در این نظم نوین، قدرت به شبکه‌ای پیچیده و غیر متمرکز تبدیل شد و دیگر نشانی از قدرت مطلق نبود. در امتداد این تحولات، با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ظهور هرچه بیشتر جهانی شدن و فرو ریختن مرزها و فراتر رفتن از آن در سطح جهانی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، برنامه سیاسی چپ با چالش‌های بیشتری مواجه شد. بنابراین از یک دیدگاه، «اقتصادگرایی» به عنوان مرکز ثقل به چالش کشیده شد، اما در عوض، جایگاه «سیاست» به روشنی برجسته شد. لاکلائو و موف با درک این واقعیت، به جای تصرف کامل قدرت، راهبرد رقابت مسالمت‌آمیز گفتمانی و مهار تدریجی سرمایه‌داری از درون سیاست را پی گرفتند؛ راهبردی که همزمان حمایت از تمامی گروه‌های تحت ستم و محروم جامعه را در برمی‌گرفت.

بنابراین ناکارآمدی ابزار تحلیلی مارکسیسم کلاسیک در تبیین جنبش‌های اجتماعی جدید، گسترش نئولیبرالیسم و محدودیت‌های نظام بین‌الملل، لاکلائو و موف را به این نتیجه رساند که تغییرات بنیادی در فهم سوژه انقلابی و نقش خشونت، ضروری است؛ زیرا دریافتند که با سیطره گفتمان نئولیبرال، قدرت به شبکه‌ای پیچیده و غیر متمرکز تبدیل شده است و دیگر نمی‌توان چون گذشته به تصرف کامل قدرت از طریق خشونت فیزیکی اندیشید. بنابراین به جای سوژه واحد طبقاتی، بر تکثر سوژه‌های هویتی جدید تأکید کردند و به جای خشونت فیزیکی انقلابی، استراتژی رقابت مسالمت‌آمیز گفتمانی برای تحقق عدالت اجتماعی در همه ابعاد را در چارچوب دموکراسی رادیکال که همواره عرصه منازعه است، برگزیدند. این تغییر راهبردی، انتخابی صرفاً نظری نبود، بلکه پاسخی ضروری به شرایطی بود که در آن منطق مسلط نئولیبرال، هرگونه تلاش برای دگرگونی از مجرای قهر کلاسیک را با محدودیت‌های ساختاری بنیادین مواجه ساخته بود.

از این‌رو با پیچیدگی روزافزون اجتماع انسانی و پذیرش گستره نظریه‌های ضد جوهرگرایانه در فلسفه، سیاست، اقتصاد، مطالعات فرهنگی و نظریه اجتماعی، به نظر می‌رسد که تجزیه و تحلیل ماتریالیسم تاریخی که مارکسیسم به آن معتقد است، اثبات نشدنی است. اینجاست که پسامارکسیست‌هایی نظیر لاکلائو و موف، این روند تاریخی مارکسیسم را رد کرده و در جهت بازسازی چپ و نجاتش برمی‌آیند (Boucher, 2008: 2).

زیرا از دیدگاه آنان، تاریخ‌گرایی‌های یک‌جانبه، تقلیل‌گرایی‌های طبقاتی و تعیین‌کننده‌گی‌های اقتصادی و... دارای وجاهت نیستند، چون با رخت برپستن بنیاد، ضرورت و مرکزیت همه‌چیز شکل گفتمان به خود می‌گیرد و ظهور گفتمان در گرو پیدایش دوگانه‌انگاری‌ها و نفی وجود هرگونه خودبنیانی و خودمرکزی است و تنها در بستر اولویت سیاست به منزله تعارض همیشگی دوگانگی‌هاست که لاکلاو و موف در تئوری‌پردازی خود به انسدادها پایان داده، اقتصاد هم اولویت خود را از دست می‌دهد و نقشی ثانوی و ابزاری در خدمت سیاست در متنی «خاص» می‌یابد (Laclau, 2005: 68; Mouffe, 2005: 18). بنابراین هرچند موف همگام با اشمیت، تعارض‌ها و نگاه آنتاگونیستی به امر سیاسی را می‌پذیرد، برخلاف اشمیت، حاشیه‌سازی مخالفان به شکل قهرآمیز را در دستورکار خود قرار نمی‌دهد؛ زیرا وی در رابطه آگونیستی مورد نظر خود، تلطیف فضاهای سیاسی جامعه از برخوردهای عنادآمیز و نگاه‌های دشمنانه به نگاه‌های دوستانه و رقابت‌های مسالمت‌آمیز در قالب گفتمان را مورد توجه ویژه خود قرار می‌دهد (اشمیت، ۱۳۹۳: ۲۳-۲۶؛ موف، ۱۳۹۱: ۱۶ و ۳۷) و به همراه لاکلاو معتقد است که یک جامعه دموکراتیک باید راه را برای مفصل‌بندی و مفصل‌زدایی نگاه‌ها و روایت‌های مختلف باز کند تا بیشترین افراد، هویت‌ها و جریان‌ها بتوانند امکان حضور در ساحت گفتمان را بیابند (یعنی حرکت به سمت دموکراسی رادیکال).

از این جهت، اشکال مفصل‌بندی یک تخصص، از پیش تعیین شده نیست و اشتباه است اگر فکر کنیم این مبارزات جدید، خودبه‌خود در متنی از سیاست چپ رخ می‌دهد. پس این مفصل‌بندی است که خصلت آنها را تعیین می‌کند، نه مکانی که از آن برمی‌خیزند (لاکلاو و موف، ۱۳۹۳: ۲۶۱). از این‌رو در این نوع بازسازی، نگاه خشونت‌آمیز مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس)، در سایه استراتژی رقابت‌های مسالمت‌آمیز گفتمانی با سیاست دموکراسی تکثرگرا (یا رادیکال دموکراسی)^(۶) و نگاه آنتاگونیستی به امر سیاسی و رابطه آگونیستی، منتفی می‌شود.

قصد و نیت لاکلاو و موف از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی

بر پایه روش‌شناسی اسکینر، با واکاوی متون و نگاشته‌های ارنستو لاکلاو و شانتال موف و شناخت زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، این

نتیجه به دست می‌آید که قصد و نیت ارنستو لاکلاو و شانتال موف از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی این است که سوژه انقلابی که یک سوژه متکثر و چندگانه تحت ظلم و ستم است^(۷) و تحت تأثیر پیچیدگی جوامع سرمایه‌داری متأخر و جهان پیچیده امروز ایجاد شده‌اند، نگاه خشونت‌آمیز مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس)، در سایه استراتژی رقابت‌های مسالمت‌آمیز گفتمانی با سیاست دموکراسی تکثرگرا (یا رادیکال دموکراسی) و نگاه آنتاگونیستی به امر سیاسی و رابطه آگونیستی، منتفی می‌شود و چپ باید منش و ویژگی متکثر جهان را بپذیرد و خود را با دیدگاه چندقطبی سازگار کند. به عبارتی چپ هیچ گزینه‌ای جز اینکه خود را تسلیم کثرت‌گرایی و منطق و منش جنبش‌های جدید اجتماعی نماید، ندارد. بنابراین در مقابل بازسازی یک جامعه سلسله‌مراتبی، آلترناتیو چپ باید تعیین جایگاه خود در عرصه انقلاب دموکراتیک و گسترش زنجیره‌های همگونی میان کانون‌های مختلف مقاومت و مبارزه علیه ظلم و سرکوب باشد. بنابراین وظیفه چپ نمی‌تواند کنار گذاشتن ایدئولوژی لیبرال - دموکراسی باشد؛ بلکه برعکس، وظیفه آن، تعمیق و گسترش آن در جهت یک دموکراسی رادیکال و متکثر است (تاجیک، ۱۳۸۵: ۳۰)؛ زیرا گسترش منازعات در جامعه معاصر، حاصل تعمیق انقلاب دموکراتیک است و باید بر مبنای فهم دموکراتیک و متکثر از جامعه تحلیل شود. در پرتو این تحلیل، باید مقوله سوژه منسجم را رها کرد و به پراکندگی گفتمانی و تکثر موقعیت‌های سوژه‌ای اذعان نمود و همین پذیرش تکثر موقعیت‌ها و هویت‌ها، مبنای اصلی مفهوم دموکراسی رادیکال و متکثر است.

این نگاه‌های لاکلاو و موف - همان‌طور که اشاره داشتیم - تحت تأثیر پیچیدگی جوامع سرمایه‌داری متأخر و جهان پیچیده امروز که پیچیدگی آن هر روز بیشتر از دیروز می‌گردد، تجدیدنظر در اندیشه مارکس را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد و مارکسیست‌های جدید را بر آن داشت تا به تجدید حیات جبهه مخالفان سرمایه‌داری بپردازند. لاکلاو و موف از جمله پسامارکسیست‌هایی هستند که در این راه تلاش می‌کنند و طرح آنان، انقلابی است در اندیشه چپ؛ به عبارت دیگر، بازتعریفی از مارکس برحسب جامعه امروز است (Medianu, 2009: iii) که فرد نه فقط به خاطر فروش نیروی کار، بلکه از رهگذر ادغام وی در روابط اجتماعی متعدد دیگر مانند فرهنگ، آموزش، اوقات فراغت، بیماری و حتی مرگ، مُنقاد سرمایه می‌شود. یعنی در واقع هیچ قلمرویی

از زندگی فردی یا جمعی نیست که از چنبره مناسبات سرمایه‌داری گریخته باشد. از این‌رو شمار زیادی از مبارزات جدید، مقاومت علیه اشکال جدید انقیاد است که از دل جامعه جدید حاصل می‌شود (لاکلاو و موف، ۱۳۹۳: ۲۵۰).

مثلاً حوادثی همانند جنبش ماه می ۱۹۶۸ در اصل در چارچوب فضاهای گفتمانی مارکسیسم کلاسیک قابل تحلیل نبود و آنچه پسامارکسیست‌ها را تحت تأثیر قرار داد، ماهیت مطالبات غیر طبقاتی بسیاری از آنها بود که برای توضیح آن باید از ارزش‌های پساماتریالیست کمک گرفت. بنابراین همه این موارد به ماهیت کاملاً خودجوش و پیش‌بینی‌ناپذیر این جریان‌ها می‌پردازد که در آن، تمایلات، شدت‌ها و معانی، برای چکش زدن به ابزار محدود رویکردی است که بر لزوم بحران سرمایه‌داری به عنوان اساس و اقدام سوژه انقلابی رادیکال تأکید داشت. بنابراین آنچه حوادث سال ۱۹۶۸ و ظهور مجدد جنبش‌های اجتماعی جدید به ما می‌گوید این است که یک طبقه خاص (مثلاً طبقه کارگر)، تنها اساس اقدامات سیاسی رادیکال نیست. اینجاست که دیدگاه‌های پسامارکسیستی، ویژگی‌های انواع مختلف ظلم‌ها و مکان‌های مختلفی را که در آن ظلم اتفاق می‌افتد، جدی گرفته و در نهایت به سازنده بودن همین کثرت‌ها تأکید می‌کند (Tormey & Townshend, 2006: 216).

از طرف دیگر، همان‌طور که پیشتر به آن اشاره کردیم، با ظهور نئولیبرالیسم، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ظهور هرچه بیشتر جهانی شدن و فرو ریختن مرزها و فراتر رفتن از آن در سطح جهانی در ابعاد گوناگون، برنامه سیاسی چپ با چالش‌های بیشتری مواجه شد. بنابراین می‌رفت تا از یک دیدگاه، «اقتصادگرایی» به عنوان مرکز ثقل در معرض پرسش قرار گیرد، اما در عوض، جایگاه «سیاست» به سرعت برجسته شود. لاکلاو و موف، سیاست را آوردگاه تعارض میان گفتمان حاکم و غیریت‌های آن در درون یک فضای واحد به حساب می‌آورند. حال تلطیف کردن فضای تخصم‌آلود میان غیریت‌ها و حوزه حاکم گفتمانی، به گونه‌ای که در سایه سیاست دموکراسی تکرگرا (یا رادیکال دموکراسی) و نگاه آنتاگونیستی به امر سیاسی و رابطه آگونیستی، تمام جریان‌ها و هویت‌های حاشیه‌نشین شده به نحوی بتوانند در فضای رقابت مسالمت‌آمیز

گفتمانی مشارکت داشته باشند، برای لاکلاو و موف بسیار مهم و اساسی است. موف در این زمینه می‌نویسد: «نمی‌توان و نباید منازعه را در جوامع لیبرال دموکراتیک ریشه‌کن کرد، زیرا مشخصه دموکراسی پلورالیستی و تکثرگرا دقیقاً به رسمیت شناختن و مشروعیت منازعه است. چیزی که سیاست لیبرال دموکراتیک به آن نیاز دارد این است که دیگران به مثابه دشمنانی تلقی نشوند که باید نابود شوند... به بیان دیگر، آنچه اهمیت دارد این است که منازعه، شکل «خصومت‌سازی» [یا ستیز میان دشمنان برای حذف یکدیگر] به خود نگیرد، بلکه به صورت «آگونیستی» باشد. [یعنی به عبارتی آنها مخالف هستند و نه دشمنی که باید از روی زمین محو شود.]» (موف، ۱۳۹۵: ۱۸۹).

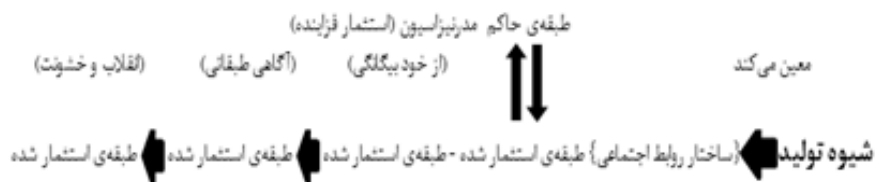
بررسی مقایسه‌ای تحول مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه مارکسیسم کلاسیک و پسامارکسیسم

با توجه به نکات مطرح شده، در این قسمت به صورت مختصر با استفاده از دو مفهوم بنیادی و اساسی یعنی «اقتصاد» و «سیاست» و اولویت هر کدام از دو جریان مارکسیسم کلاسیک و پسامارکسیسم به دو مفهوم اشاره شده، به بررسی مقایسه‌ای تحول مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه مارکسیسم کلاسیک و پسامارکسیسم می‌پردازیم.

اولویت اقتصاد در مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس) و نقش خشونت‌آمیز سوژه انقلابی در منازعه طبقاتی

مارکس در توصیف خود از جامعه بر اساس ماتریالیسم تاریخی‌ای که مطرح کرد، زیربنا را از روبنا تفکیک می‌کند. یعنی اقتصاد، شرایط مادی، نیروهای تولید و مناسبات تولید به زیربنا تعلق دارد و دولت، نظام قضایی، رسانه‌های جمعی، مدارس و کل معانی‌ای که در جامعه تولید می‌شود، به روبنا تعلق دارد. یعنی بر مبنای شیوه تولید که سازنده ساختار اقتصادی جامعه است، ساختارهای سیاسی و حقوقی بنا می‌شود. از این‌رو مهم‌ترین ویژگی این دسته‌بندی این است که «اقتصاد» در کانون قرار دارد و همه‌چیز را تعیین می‌کند. یعنی زیربنا، روبنا را تعیین می‌کند و در نتیجه اقتصاد است که تعیین می‌کند مردم چه می‌گویند و چه فکر می‌کنند. همچنین جریان تاریخ نیز بر اقتصاد متکی است، زیرا تغییرات اقتصادی، عامل ایجاد تغییر محسوب می‌شوند.

بنابراین به طور کلی، مارکس تحت تأثیر زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، با اولویت دادن به اقتصاد (به عنوان زیربنا) معتقد بود که ساختار جوامع طبقاتی حاصل شده از شیوه تولید است که از دیدگاه وی، همیشه یک طبقه حاکم و یک طبقه استثمار شده وجود داشته است که از دل آن، تضادهای شیوه تولید و مبارزه طبقاتی خارج می شود و تا رسیدن به جامعه سوسیالیستی و کمونیستی، این تضادها و مبارزه طبقاتی وجود دارد. بنابراین از لحاظ تحلیل انقلاب و بحث خشونت و سوژه انقلابی، مسئله به صورت تعارض میان نیروهای تولید و مناسبات تولید یا به طور کلی در شیوه تولیدی است که ساختار روابط اجتماعی را معین می سازد و جایگزینی این شیوه تولیدی با شیوه تولیدی دیگر، به طور مسالمت آمیز و تدریجی صورت نمی گیرد، بلکه به انقلابی قهرآمیز نیاز دارد که در آن از طبقه حاکم کهن، سلب مالکیت می شود و طبقه جدیدی در جای آن می نشیند.

شکل ۲- مدل انقلاب خشونت آمیز کارل مارکس
(منبع: طراحی نویسندگان، با الهام از آثار مارکس)

اولویت سیاست در پسا مارکسیسم (لاکلاو و موف) و حذف خشونت از سوژه انقلابی در سایه نظریه تحلیل گفتمان و رقابت های مسالمت آمیز لاکلاو و موف تحت تأثیر زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، با برجیدن بساط عینی گرایی یا جوهر گرایی معتقدند که هیچ قانون عینی ای وجود ندارد که جامعه را به گروه های خاصی تقسیم کند؛ گروه های موجود همواره محصول فرایندهای سیاسی و گفتمانی هستند. بنابراین از نظر لاکلاو و موف، فرایندهای سیاسی،

بیشترین اهمیت را دارند، زیرا مفصل‌بندی سیاسی است که تعیین می‌کند چگونه جامعه را خلق می‌کنیم. اینجاست که نقش تعیین‌کننده اقتصاد در نظریه گفتمان به کلی برچیده می‌شود و این ساحت دوگانه (زیربنا/ روبنا) را به سطح گفتمان ارجاع می‌دهد. این در حالی است که هسته اصلی نظریه مارکسیستی مبتنی بر قوانین یا یک منطق ضروری و قطعی است. مثلاً سیر مراحل معین در روند تکامل تاریخی، اجتناب‌ناپذیری از انقلاب پرولتری و... است که این رویکرد، منطق پیچیدگی را کاهش می‌دهد.

اینجاست که پسامارکسیست‌هایی همچون لاکلائو و موف با تغییراتی گاه بنیادی در اندیشه مارکس، سعی در منطبق کردن آن با نیازها و شرایط روز دارند. بنابراین این روند تاریخی مارکسیسم را رد کرده و در جهت بازسازی چپ و نجاتش برمی‌آیند؛ بازسازی‌ای که در آن، نگاه خشونت‌آمیز مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس)، منتفی می‌شود. آنان با استفاده از روش گفتمانی برای تبیین جامعه معاصر و امروزی و نظریه تحلیل گفتمان در جهت افزایش رقابت‌های مسالمت‌آمیز، «رادیکال دموکراسی» را به عنوان عرصه‌ای مطمئن برای احزاب و متفکران چپ در دنیای معاصر ارائه می‌کنند؛ دموکراسی‌ای که با مکمل رابطه آگونیستی، منجر به حذف خشونت از سوژه انقلابی لاکلائو و موف می‌شود.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این پرسش اساسی بود که مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در گذر از اندیشه مارکسیسم کلاسیک به جریان پسامارکسیسم، دستخوش چه تغییر و تحولاتی شده است؟ ما ابتدا در دو بخش جداگانه به بررسی و مطالعه مفهوم خشونت و سوژه انقلابی در اندیشه مارکسیسم کلاسیک و پسامارکسیسم پرداختیم. در بخش مارکسیسم کلاسیک (کارل مارکس) به این یافته‌ها دست یافتیم که بر پایه روش‌شناسی اسکینر، با واکاوی متون و نگاشته‌های کارل مارکس و شناخت زمینه و فضای فکری - ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، این نتیجه به دست می‌آید که قصد و نیت کارل مارکس از مفهوم خشونت، ثابت و یکدست نیست و لازم است میان دو دوره فکری او تمایز قائل شویم.

در دوره مارکس جوان (در آثار متقدم، به‌ویژه مانیفست حزب کمونیست)، قصد و نیت وی از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی این است که سوژه انقلابی که طبقه استثمار شده یا پرولتر است، باید با خشونت و قهر مادی، ساختار طبقاتی را منهدم و نابود نماید. اما در دوره مارکس پیر (در آثار متأخر، به‌ویژه کتاب سرمایه)، قصد و نیت وی از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی این است که هرچند سوژه انقلابی همان طبقه استثمار شده یا پرولتر است، اما برخلاف دوره جوانی که انقلاب را در آینده‌ای نزدیک و شور انقلابی را در کنار آن ضروری می‌شمرد، اینک بر آن است که این سوژه انقلابی بیش از آنکه متکی بر شور انقلابی باشد، خود بر ساخته شرایط عینی اقتصادی و تضادهای درونی نظام سرمایه‌داری است و بنابراین خشونت نیز نه «شتاب‌دهنده‌ای ارادی»، بلکه زاده طبیعی همین تضادهاست که در بزنگاه فروپاشی نظام سرمایه‌داری سر برمی‌آورد.

اما در بخش پسامارکسیسم (ارنستو لاکلاو و شانتال موف) به این یافته‌ها دست یافتیم که بر پایه روش‌شناسی اسکینر، با واکاوی متون و نگاشته‌های ارنستو لاکلاو و شانتال موف و شناخت زمینه و فضای فکری-ایدئولوژیک حاکم بر زمان عرضه سخن، این نتیجه به دست می‌آید که قصد و نیت ارنستو لاکلاو و شانتال موف از مفهوم خشونت و سوژه انقلابی این است که سوژه انقلابی که یک سوژه متکثر و چندگانه تحت ظلم و ستم است و تحت تأثیر پیچیدگی جوامع سرمایه‌داری متأخر و جهان پیچیده امروز ایجاد شده‌اند، نگاه خشونت‌آمیز مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس)، در سایه استراتژی رقابت‌های مسالمت‌آمیز گفتمانی با سیاست دموکراسی تکثرگرا (یا رادیکال دموکراسی) و نگاه آنتاگونیستی به امر سیاسی و رابطه آگونیستی، منتفی می‌شود.

یعنی در یک بررسی مقایسه‌ای نشان داده شد که مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس) تحت تأثیر شرایط زمانه خود، با اولویت دادن به اقتصاد، قائل به یک نوع منازعه طبقاتی (یا ستیز میان طبقه کارگر و طبقه سرمایه‌دار) است که سوژه انقلابی یا طبقه کارگر برای رهایی از سلطه نظام سرمایه‌داری باید با خشونت و قهر مادی، ساختار طبقاتی را منهدم و نابود نماید. اما در پسامارکسیسم (لاکلاو و موف) تحت تأثیر شرایط زمانه خود، با اولویت دادن به سیاست معتقد هستند که هیچ قانون عینی‌ای وجود ندارد

که جامعه را به گروه‌های خاصی تقسیم کند؛ گروه‌های موجود همواره محصول فرایندهای سیاسی و گفتمانی هستند.

از این‌رو از نظر لاکلاو و موف، فرایندهای سیاسی، بیشترین اهمیت را دارند، زیرا مفصل‌بندی سیاسی است که تعیین می‌کند چگونه جامعه را خلق می‌کنیم. اینجاست که نقش تعیین‌کننده اقتصاد در نظریه گفتمان به کلی برچیده می‌شود. آنان با استفاده از روش گفتمانی برای تبیین جامعه معاصر و امروزی و نظریه تحلیل گفتمان در جهت افزایش رقابت‌های مسالمت‌آمیز، «رادیکال دموکراسی» را به عنوان عرصه‌ای مطمئن برای احزاب و متفکران چپ در دنیای معاصر ارائه می‌کنند؛ دموکراسی‌ای که با مکمل رابطه آگونیستی، منجر به حذف خشونت از سوژه انقلابی لاکلاو و موف می‌شود. یعنی ما دیگر شاهد نگاه رادیکال و خشونت‌آمیز جریان مارکسیسم کلاسیک (از جمله مارکس) از سوژه انقلابی و حذف غیر نیستیم. بنابراین از نظر اندیشمندان پسامارکسیسم، با توجه به دگردیسی شیوه‌های اعتراض اجتماعی، سوژه، مقاومت و شورشگری خود را نه به شکل نبرد طبقاتی و یا نبرد مسلحانه، بلکه با دستمایه قرار دادن زیست سیاست و در قالب جنبش‌های اجتماعی جدید به ظهور برساند. از این‌رو یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در گذار از مارکسیسم کلاسیک به پسامارکسیسم، نگاه به خشونت از یک ابزار ضروری رهایی طبقاتی به یک مؤلفه تحلیلی و گفتمانی تغییر یافته و سوژه انقلابی از یک بازیگر واحد و خشونت‌محور به سوژه‌ای چندگانه، متکثر و مبتنی بر رقابت‌های مسالمت‌آمیز گفتمانی تبدیل شده است.

پی‌نوشت

۱. منظور ما از تفسیر و تأویل، همان معنای نهفته در متن است.
۲. انتقاد اسکینر از این دو روش، به معنای کنار گذاشتن کامل آن دو نیست. به تعبیر سید صادق حقیقت، هرمنوتیک اسکینر در اصل یک نوع «همروی متن‌گرایی و زمینه‌گرایی» است (حقیقت، ۱۳۹۸: ۳۴۵).
۳. در این مرحله ابتدا دیکتاتوری پرولتاریا و سوسیالیسم حاکم می‌شود که لازمه رسیدن به کمونیسم است.

۴. یعنی همان رسیدن به مرحله کمونیسم است که بعد از سوسیالیسم، دولت ظرفیت وجودی خود را از دست می‌دهد و کمونیسم حاکم می‌شود.

۵. مرکز حوادث ماه می ۱۹۶۸ (به عنوان یک رویداد فرهنگی و سیاسی) در پاریس بود، اما طنین آن به شکلی بسیار گسترده در نقاط مختلف اروپا احساس شد؛ اعتراضاتی که منجر به بزرگ‌ترین اعتصاب عمومی تاریخ اروپا شد (Smart, Reader & Wadia, 1993: 1; 34: 2004).

۶. البته موف توضیح می‌دهد که کثرت‌گرایی، محدودیت‌هایی دارد و به رسمیت شناختن محدودیت‌های کثرت‌گرایی به این معناست که همه تفاوت‌ها را نمی‌توان پذیرفت و طرح دموکراسی رادیکال را باید از سایر اشکال سیاست پست‌مدرن که بر ناهمگونی تأکید دارند، منفک ساخت. بنابراین شکل افراطی پلورالیسم که بر اساس آن همه منافع، عقاید و تفاوت‌ها مشروع تلقی می‌شود، هرگز نمی‌تواند چارچوبی برای یک رژیم سیاسی فراهم کند. از این‌رو باید ضوابطی وجود داشته باشد تا بین اینکه چه چیزی قابل قبول و چه چیزی غیر قابل قبول است، تصمیم‌گیری شود (Mouffe, 1995: 13).

۷. برخلاف مارکسیسم سنتی که بر اولویت مبارزه طبقاتی گروه‌های تحت ستم «یعنی طبقه کارگر» تأکید دارد، پسامارکسیست‌هایی مثل لاکلائو و موف بر دموکراتیزه کردن مباحث زنان، سیاهان، کارگران یا سایر جنبش‌های اجتماعی جدید تأکید دارند (Goldstein, 2005: 112-113).

منابع

- آقاحسینی، علیرضا (۱۳۹۶) گفتمان و پذیرش دیگری، اصفهان، دانشگاه اصفهان.
- احمدی، بابک (۱۳۷۹) مارکس و سیاست مدرن، تهران، مرکز.
- اسکینر، کوئنتین (۱۳۷۲) ماکیاولی، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، طرح نو.
- (۱۳۹۰) آزادی مقدم بر لیبرالیسم، ترجمه فریدون مجلسی، تهران، فرهنگ جاوید.
- (۱۳۹۳ الف) بنیادهای اندیشه سیاسی مدرن، جلد اول: رنسانس، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران، آگاه.
- (۱۳۹۳ ب) بینش‌های علم سیاست، جلد اول: در باب روش، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران، فرهنگ جاوید.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۳) مفهوم امر سیاسی، ترجمه یاشار جیرانی و رسول نمازی، تهران، ققنوس.
- ایرانی، احمد (۱۳۷۵) شش انسان مبارز (سارتر، راسل، مارکس، ولتر، لنین، گاندی)، لس‌آنجلس، کارون.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۱) جامعه‌شناسی سیاسی؛ نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی، تهران، نشرنی.
- پلخائف، گئورگی والتینوویچ (۱۳۸۱) مسائل اساسی مارکسیسم و مقالات فلسفی دیگر، ترجمه پرویز بابایی، تهران، آزاد مهر.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۵) «پسامارکسیسم و پسامارکسیسم»، پژوهش سیاست نظری، دوره دوم، شماره ۲، صص ۲۵-۴۵.
- حقیقت، سید صادق (۱۳۹۸) روش‌شناسی علوم سیاسی، قم، دانشگاه مفید.
- روشن، امیر (۱۳۸۷) «کوئنتین اسکینر و هرمنوتیک قصدگرا در اندیشه سیاسی»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۱۴، صص ۱۱-۳۵.
- ریخته‌گران، محمدرضا (۱۳۷۸) منطق و مبحث علم هرمنوتیک، تهران، کنگره.
- شکورزاده، پریسا (۱۳۹۶) «سوژه در نظریه مارکس»، نقد اقتصاد سیاسی، صص ۱-۳۰.
- <https://pecritique.com/wp-content/uploads/2018/02/subjectivity-marx.pdf>.
- قادری، حاتم (۱۳۹۲) اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم، تهران، سمت.
- لاکلانو، ارنستو و شانتال موف (۱۳۹۳) هژمونی و استراتژی سوسیالیستی؛ به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال، ترجمه محمد رضایی، تهران، ثالث.
- لنین، ولادیمیر ایلیچ اولیانوف (بی‌تا) مارکس - انگلس - مارکسیسم، ترجمه هیئت مترجمان، تهران، ندا.
- مارکس، کارل (۱۳۶۷) نقد فلسفه حق هگل - مقدمه، ترجمه رضا سلحشور، بی‌جا، نقد.
- (۱۳۸۲) مقدمه‌ای بر نقد اقتصاد سیاسی، ترجمه صادق انصاری (ا. برزگر)، برگن شمالی، اخگر.

----- (۱۳۸۵) سرمایه (کاپیتال)، جلد اول، بخش اول، ترجمه ایرج اسکندری، بازنویسی یاشار آذری، بی جا، کارگری سوسیالیستی.

----- (۱۳۸۸) «تزهایی درباره فوئرباخ»، در: لودویگ فوئرباخ و پایان فلسفه کلاسیک آلمانی (ضمیمه: تزهایی درباره فوئرباخ، اثر کارل مارکس)، اثر فریدریش انگلس، ترجمه محمد پورهرزمان، برلین، حزب توده ایران.

مارکس، کارل و فریدریش انگلس (۱۳۷۷) ایدئولوژی آلمانی، ترجمه تیرداد نیکی، تهران، شرکت پژوهشی پیام پیروز.

----- (۱۳۸۵) مانیفست حزب کمونیسم، ترجمه محمد پورهرزمان، برلین، حزب توده ایران.

محیط، مرتضی (۱۳۸۲) کارل مارکس؛ زندگی و دیدگاه‌های او، جلد اول، تهران، اختران.
معینی علمداری، جهانگیر (۱۴۰۰) روش‌شناسی نظریه‌های جدید در سیاست، تهران، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

منوچهری، عباس (۱۳۸۱) هرمنوتیک، دانش و رهایی، تهران، بقیه.
موف، شانتال (۱۳۹۱) درباره امر سیاسی، ترجمه منصور انصاری، تهران، رخ داد نو.
----- (۱۳۹۵) «سیاست آگونیستیک چیست؟»، در: تحلیل گفتمان سیاسی، اثر ارنستو لاکلائو و همکاران، گردآوری و ترجمه امیر رضایی‌پناه و سمیه شوکتی‌مقرب، تهران، تیسرا.

Ball, Terence (2014) «Marx and Darwin: A Reconsideration», Sage Publications Inc, Political Theory, Vol.7, No.4, pp. 469-483.

<https://doi.org/10.1177/009059177900700403>

Bayat, Asef (2017) Revolution without revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring, California: Stanford University Press.

Bleicher, Josef (1980) Contemporary Hermeneutics; Hermeneutics as Method, Philosophy and Critique, London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Boucher, Geoff (2008) The Charmed Circle of Ideology (A Critique of Laclau and Mouffe, Butler and Žižek), Melbourne: Re-Press; Series: Anamnesis. <http://www.re-press.org>.

Callinicos, Alex (2011) The Revolutionary Ideas of Karl Marx, Chicago, Illinois: Haymarket Books.

Dilthey, Wilhelm (1996) Hermeneutics and the Study of History; Selected Works Volume iv (Edited, with an Introduction, by Rudolf A. Makkreel and Frithjof Rodi), United States of America: Princeton Academic Press.

Elster, Jon (2005) An Introduction to Karl Marx, New York: Cambridge University Press.

- Feenberg, Andrew; Freedman, Jim (2001) *When Poetry Ruled the Streets: The French May Events of 1968*, United States of America: State University of New York Press.
- Goldstein, Philip (2005) *post-Marxist Theory*, Albany: State University of New York Press.
- Harrison, Oliver (2014) *Revolutionary Subjectivity in post-Marxist Thought*; Laclau, Negri, Badiou (*Rethinking Political and International Theory*), Nottingham Trent University, Uk: Ashgat.
- Laclau, Ernesto (2005) *On Populist Reason*, London and New York: Verso.
- Marx, Karl (1887) *Capital: A Critique of Political Economy*, Volume I, Book One: *The Process of Production of Capital* (Translated: Samuel Moore & Edward Aveling, Edited by Frederick Engels), Moscow: Progress Publishers.
- McLellan, David (2000) *Karl Marx (Selected Writings)*, New York: Oxford University Press Inc.
- Medianu, Narcisa (2009) *The Impasse of the Left in Western Thought*; Laclau and Mouffe's *Critique of Classical Marxism And Everyday Life in Virginia Woolf's Between the Acts*, Extended Essays Submitted in Partial.
- Medina, Leandro Rodriguez (2013) *Material Hermeneutics in Political Science: A New Methodology*, Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, Ltd.
- Mouffe, Chantal (1995) *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, London and New York: Verso.
- (2005) *On the Political*, London and New York: Routledge; Is an Imprint of the Taylor & Francis Group.
- Pick, Daniel; Rustin, Michael (2008) «Lectures; part one: Introduction to Quentin Skinner: Interpretation in Psychoanalysis and History», Institute of Psychoanalysis, Oxford; Malden: Blackwell Publishing, PP. 637-645.
<https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2008.00048.x>
- Porter, Stanley E; Robinson, Jason C (2011) *Hermeneutics (An Introduction to Interpretive Theory)*, Grand Rapids; Michigan: William B; Eerdmans Publishing Company.
- Reader, Keith A; Wadia, Khursheed (1993) *The May 1968 events in France: reproductions and interpretations*, Great Britain; United States of America: Macmillan Press Ltd, St. Martin's Press Inc.
- Ricoeur, Paul (2016) *Hermeneutics and the Human Sciences; Essays on Language, Action and Interpretation* (Edited, translated and introduced by John B. Thompson), United Kingdom: Cambridge University Press.
- Ryan, James (2012) *Lenin's Terror: The Ideological Origins of Early Soviet State Violence*, London and New York: Routledge; Is an Imprint of The Taylor & Francis Group.
- Schmidt, Lawrence K (2010) *Understanding Hermeneutics*, United Kingdom: Acumen Publishing Limited.
- Seeböhm, T.M (2004) *Hermeneutics. Method and Methodology*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

- Smart, Barry (2004) Michel Foucault, London and New York: Taylor & Francis E-Library.
- Torring, Jacob (1999) New theories of discourse: Laclau, Mouffe, and Žižek, UK and USA: Blackwell Publishers Ltd/ Inc.
- Torney, Simon; Townshend, Jules (2006) Key Thinkers from Critical Theory to post-Marxism, London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Tully, James (1988) Meaning and Context (Quentin Skinner and His Critics), New Jersey: Princeton University Press.
- Wolff, Jonathan (2003) Why Read Marx Today?, New York: Oxford University Press Inc.